

Михайло Ковальчук

УКРАЇНІЗАЦІЯ 34-ГО КОРПУСУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ (СЕРПЕНЬ–ЛИСТОПАД 1917 Р.)

На підставі архівних документів і спогадів сучасників досліджено процес українізації 34-го армійського корпусу на Південно-Західному фронті російської армії в 1917 р., розглянуто основні віхи та особливості перетворення корпусу на українське військове з'єднання. Висвітлено роль командира 34-го корпусу генерала П. Скоропадського у здійсненні українізації.

Ключові слова: *українська революція, Павло Скоропадський, українські збройні сили.*

Українізація в російській армії після Лютневої революції залишається однією з найменш досліджених сторінок в історії національно-визвольних змагань. Зокрема, досі не знайшла належного висвітлення в науковій літературі історія створення 1-го Українського корпусу (колишнього 34-го корпусу російської армії). Попри часті спогади діаспорних та сучасних українських дослідників про створення цього військового з'єднання, в історичній літературі можна знайти лише скупі й надміру узагальнені дані з цієї теми. Головна причина цього полягає в тому, що майже всі документи, пов'язані з українізацією російської армії в 1917 р., зберігаються в Москві, у фондах Російського державного військово-історичного архіву. Через відсутність доступу до цих архівних фондів будь-яке комплексне дослідження цієї теми неможливе.

Спираючись на документи з російських та українських архівів, а також спогади сучасників, ми спробували розглянути перебіг українізації 34-го корпусу російської армії в 1917 р. Зазначимо, що головним джерелом нашого дослідження стали документи командування російського Південно-Західного фронту, а також матеріали з фондів українських військових організацій.

Українське національне відродження навесні 1917 р. супроводжувалося бурхливим піднесенням національного життя серед вояків-українців російської армії. І Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся у Києві 18–21 травня 1917 р., ухвалив вимагати створення з українців окремих запасних полків та поступової українізації тих військових частин, де українці становили більшість [1, с. 280–281]. Обраний на з'їзді Український Генеральний Військовий Комітет (УГВК) розпочав клопотання перед російським командуванням про українізацію фронтних частин. УГВК домагався укомплектування українцями кількох корпусів Південно-Західного фронту як розташованого безпосередньо на теренах України. 22 травня 1917 р. УГВК звернувся до військового міністра Росії, соціаліста А. Керенського з проханням розпочати українізацію військових частин на фронті. Наприкінці травня Керенський дав принципи згоду на українізацію трьох корпусів Південно-Західного фронту (6-го, 17-го та 41-го) [2, с. 48]. Вже наприкінці червня йшлося про українізацію 10 піших дивізій та однієї бригади Південно-Західного фронту. Це були головним чином дивізії третьої й четвертої черги, сформовані вже під час війни і найгірше укомплектовані офіцерськими кадрами, що незадовільно позначалося на їхній боєздатності.

Цікаво, що під українізацією армійських корпусів малося на увазі виключно поповнення українцями їхнього рядового та молодшого офіцерського складу, а не реорганізація в українські військові з'єднання. Не випадково російське командування не вважало призначені для українізації частини власне українськими. Фактично, вони залишалися з усіх поглядів звичайними з'єднаннями російської армії, до яких надходила порівняно більша частка українських поповнень.

Кількість військових з'єднань, призначених для українізації, постійно збільшувалася. Так, на початку липня до числа з'єднань Південно-Західного фронту, які мали українізуватися, було включено ще 10 піших дивізій, у тому числі 104-ту дивізію (34-й корпус) [2, с. 54; 3, арк. 229]. Тоді ж представник УГВК при штабі фронту поручник П. Скрипчинський запропонував російському командуванню повністю українізувати 34-й корпус. На той час до складу корпусу входили 104-та, 153-тя, а також 56-та дивізії. Значну частину вояків становили українці (до лав переведеної з 12-го корпусу 56-ї дивізії навіть прибуло 6 000 бійців українського поповнення). 34-й корпус брав участь у липневому наступі російської армії, але його частини не проявили особливого героїзму, а подекуди навіть відмовлялися йти в бій (внаслідок цього деякі відділи 104-ї дивізії довелося роззброювати) [4, арк. 4; 5, арк. 46]. Тому невдовзі після початку наступу 34-й корпус було виведено в запілля для реорганізації й приведення до ладу.

Власне, увагу українського представника до цього військового з'єднання привернула постать його командира – нащадка давнього українського шляхетського роду. 44-річний генерал-лейтенант російської армії П. Скоропадський мав репутацію здібного воєначальника й

організатора. Він був відомий також тим, що після революції не допускав у своєму корпусі надмірного поширення впливу комітетів та виборних організацій [6, арк. 6; 7, арк. 129].

На початку липня поручник П. Скрипчинський відвідав 34-й корпус і зі згоди командування запропонував П. Скоропадському українізувати своє військове з'єднання. Проте генерал виявився людиною, вельми далекою від національної справи. П. Скоропадський висловив сумнів щодо доцільності поповнення 34-го корпусу українцями та в ефективності українізації загалом [8, с. 57-58; 7, арк. 131; 9, с. 282]. Як уродженець України, він позитивно ставився до національного відродження, але, як людина російської культури, мав значні побоювання щодо "австро-німецького коріння" українського руху. Однак, за наполяганням Скрипчинського, Скоропадський пообіцяв всебічно обміркувати пропозицію.

На відміну від своїх колег, П. Скоропадський добре розумів, що для піднесення боєздатності військових частин самого лише вливання до їхнього складу українських поповнень недостатньо. Високий бойовий дух міг існувати лише у міцно згуртованих військах, де не було місця антагонізму між офіцерами і вояками. Щоб досягти цього, потрібно було повністю українізувати корпус, замінивши навіть його командний склад на офіцерів-українців. Це був принципово новий підхід до здійснення українізації, який фактично давав змогу створити національні українські частини. Прикладом для такої "націоналізації" могли слугувати національні частини, створені в російській армії під час Першої світової війни – польська, чехословацька, югославська, латиська дивізії. Однак рішення про цілковиту українізацію корпусу могло ухвалити лише вище військове керівництво.

Візити до армійського та фронтового командування показали П. Скоропадському, що серед керівництва немає єдності у поглядах на "українське питання". Командувач 7-ї армії генерал В. Селівачов не надто співчував українізації, але головнокомандувач фронту А. Гутор вважав за доцільне поповнення українцями тих військових з'єднань, які були виснажені останніми боями. 8 липня А. Гутор запропонував П. Скоропадському енергійно взятися за українізацію 34-го корпусу. Начальник штабу фронту, полковник Н. Духонін, цілковито підтримав цю пропозицію, вважаючи українізацію ефективним засобом для піднесення боєздатності військ [8, с. 60; 7, арк. 131; 5, арк. 46].

Однак сумнівів П. Скоропадського це не розвіяло. "Я побоююсь одного: коли я захочу формувати справді український національний корпус, то я з чистою душею візьмусь за цю справу, як українець, але чи можете Ви дати мені слово честі, що я не потраплю в якусь австрійську інтригу з моїми бажаннями?" – запитав він члена українського клубу при штабі фронту, капітана М. Удовиченка [7, арк. 132]. 9 липня П. Скоропадський письмово звернувся до генерал-квартирмейстера Південно-Західного фронту полковника Н. Раттеля, якому висловив свої міркування щодо перспектив українізації 34-го корпусу. Він висловив готовність узятися за українізацію в тому разі, якщо буде визнано можливим українізувати корпус цілковито, а не обмежуватися лише вливанням до нього українських поповнень. Разом з тим, Скоропадський застерігав, що після завершення українізації його корпус міг би відіграти важливу роль у політичних подіях в Україні. "...Я особисто, маючи прізвище українця, досить відоме в країні, для такої українізації підходжу, але я в жодні авантюри пускатися не збираюсь і охоче й енергійно буду здійснювати це, якщо одержу чіткі вказівки Головнокомандувача, а не розпливчаті... – писав П. Скоропадський. – Особисто я пішов би на це, якщо не охоче, то, принаймі, без огиди, оскільки вважаю, що там, де примішується національне почуття, там, особливо для військової справи, основи завжди здорові, та все ж хочу знати ясно, чого від мене хочуть, щоб не потрапити до брудної історії з огляду на звинувачення мене, українця, у здійсненні явочним порядком українізації частин російської армії" [5, арк. 2, 46].

За дозволом фронтового командування П. Скоропадський у середині липня відвідав Київ, де ближче познайомився з діями військового відомства Центральної Ради. Його приїзд справив на останніх неабияке враження – вперше генерал російської армії приїхав до української столиці, щоб вести переговори про українізацію свого корпусу. Проте самого П. Скоропадського "революційні методи" роботи УГВК радше розчарували. І хоча у штабі фронту українізацію 34-го корпусу вважали справою вирішеною, сам він усе ще вагався щодо доцільності та шляхів її практичного здійснення [8, с. 62].

Провал липневого наступу показав цілковиту нездатність російської армії продовжувати бойові дії. Головною причиною цього більшість військовиків вбачала у надмірній "демократизації" армії, що підривала військову дисципліну. Новий головнокомандувач Південно-Західного фронту, генерал від інфантерії Л. Корнілов цілком поділяв подібні погляди. Ставлення Корнілова до українського військового руху коливалося між стримано-нейтральним та відверто ворожим (начальником штабу фронту залишився більш лояльний до українського руху полковник Духонін). Українізацію Корнілов розглядав як припустимий, хоча й дещо ризикований спосіб за допомогою піднесення національного почуття зберегти частини від остаточного розкладання. Саме тому він зажадав від генерала П. Скоропадського якнайшвидше українізувати понівечений у боях 34-й корпус (бойовий склад якого у цей час не перевищував 10 500 багнетів). Крім того, пришвидшити комплектування 34-го корпусу постійно вимагали й зі Ставки [8, с. 70; 10, арк. 383, 402; 5, арк. 46]. "З мого боку і з боку начдивів перешкод для

українізації не зустрічається, – доповідав П. Скоропадський. – Посилено клопочуся про інтенсивну українізацію 104 і 153 влиттям значних поповнень, оскільки дивізії досить малочисельні...” [11, арк. 310]. 24 липня до 34-го корпусу прибули перші українські маршові роти, що означало початок його українізації.

31 липня 1917 р. з’явився офіційний наказ головнокомандування про українізацію 34-го армійського корпусу. 4 серпня Корнілов наказав вивести корпус у складі 104-ї та 153-ї дивізій до району Меджибожа для укомплектування (56-ту дивізію, яка поступово розкладалася під впливом більшовицької агітації, було передано до складу 3-го Кавказького корпусу). Всіх офіцерів і вояків корпусу, які не підлягали українізації, належало передати до 113-ї дивізії (41-й корпус) [10, арк. 335; 8, с. 70]. Завершити українізацію 34-го корпусу належало в місячний термін.

Командувач 7-ї армії В. Селівачов наказав П. Скоропадському українізувати насамперед слабку й практично небоєздатну 153-тю дивізію. 6 серпня дивізія першою прибула до військового табору в Меджибожі. У її полках росіян було більше, ніж українців, – саме тому серед особового складу спостерігалось відкрите невдоволення українізацією. Увесь видалений з 153-ї дивізії російський контингент (178 офіцерів і 4189 вояків) було спрямовано до 104-ї дивізії, що 14 серпня також прибула до Меджибожа. Зі 104-ї дивізії всіх неукраїнців (282 офіцерів і 8005 вояків) було переведено до 41-й корпусу [10, арк. 293, 324, 335, 376; 12, арк. 59]. Втім, П. Скоропадський із власної ініціативи залишив у себе багатьох старших офіцерів-росіян, до батальйонних командирів включно, оскільки замінити їх наразі просто було ніким.

Замість готових до служби українських новобранців Скоропадський застав у Меджибожі 6 650 вояків-українців, з яких половина була цілковито невишколеною й не мала навіть зброї. Серед поповнення зовсім не було старших офіцерів (штабс-капітанів, капітанів, підполковників), що відразу ж поставило перед Скоропадським проблему заміни командного складу. Вояків-новобранців, яким не бракувало хіба що патріотичного запалу, було вліто до 153-ї дивізії, щоб вишколювати їх безпосередньо у стройових частинах [10, арк. 336, 388]. Після цього П. Скоропадський попросив головнокомандування вивести з Меджибожа всі неукраїнські поповнення 14-го і 42-го запасних полків. Його прохання було задоволено, а з 9 серпня припинилося й надходження до 34-го корпусу російських маршових рот [10, арк. 335зв.; 13, арк. 63в.].

Початок українізації 34-го корпусу припав на чергові зміни вищого командного складу російської армії. 16 серпня головнокомандувачем Південно-Західного фронту було призначено генерал-лейтенанта А. Денікіна. Це призначення загрожувало важкими наслідками для дальшого перебування українізації. Новий головнокомандувач Південно-Західного фронту займав непримиренно ворожу позицію до всього, що бодай нагадувало про “український сепаратизм”. Він відразу ж заборонив видаляти росіян з українізованих дивізій – українські поповнення, за його вказівкою, мали лише заповнювати штатний некомплект особового складу частин [14, арк. 271, 279]. Справжнього удару по плану українізації завдав і наказ Верховного головнокомандувача А. Корнілова від 18 серпня, згідно з яким українські поповнення, що надходили на Південно-Західний фронт, мали перенаправлятися на Румунський фронт [15, арк. 3; 10, арк. 286]. Цей наказ фактично перекреслював будь-яку можливість упорядкованої українізації фронтних частин. Ті українські маршові роти, яким пощастило уникнути відправки до Бессарабії, розвозили по всьому Південно-Західному фронту, і вони потрапляли куди завгодно, але не в частини, які підлягали українізації. Зберігалось в силі поповнення українцями 34-го корпусу, але, згідно з новими вказівками Ставки, сам корпус також підлягав переведенню на Румунський фронт після завершення його українізації [11, арк. 352; 10, арк. 286, 405].

Фактично, 34-й корпус генерала П. Скоропадського залишався єдиним військовим з’єднанням на Південно-Західному фронті, українізація якого здійснювалася в повному обсязі. Денікін та його начальник штабу вкрай негативно ставилися до особи самого Скоропадського, вважаючи його авантюристом, який прагне зробити політичну кар’єру на своєму українському походженні [7, с. 154; 16, с. 459; 8, арк. 71]. Однак перешкодити українізації корпусу Скоропадського фронтове командування було не в змозі, оскільки її здійснювали за прямим розпорядженням Корнілова. Миритися з цим змушувала ще й та обставина, що 34-й корпус підлягав переведенню найближчим часом на Румунський фронт.

Як уже зазначалося, П. Скоропадський мав намір цілковито українізувати свій корпус (який не випадково саме в цей час неофіційно почали називати 1-м Українським). Та, на відміну від польської чи латиської дивізій, на поповнення до 34-го корпусу переводили не вояків діючої армії, а погано вишколених і недосвідчених новобранців із заплілля. 16 серпня П. Скоропадський прохав командувача 7-ї армії пришвидшити надходження до корпусу українських поповнень, повідомивши, що укомплектування та українізація частин відбуваються вкрай повільно. “Українізації тилових частин і установ корпусу й дивізій майже ще не почато. З поповнення, яке прибуло, більшість не вишколена, багато хто жодного разу не стріляв, жодного разу не був у полі, в кожному полку в середньому 2-3 роти геть не вишколені... – зазначав він у іншій доповіді. – Всі команди в полках майже повністю неукраїнці, український кадр призначено, але геть не вишколено, вжито термінових заходів для його вишколу, але для його завершення

потрібен час...” [11, арк. 631–633]. До того ж, українські маршові роти надходили до корпусу вкрай нерегулярно, внаслідок чого станом на 28 серпня 1917 р. некомплект вояків-українців у полках сягав 8 790 осіб.

Найголовнішою проблемою, що постала перед Скоропадським, був відчутний брак українського офіцерського складу. Серед кадрових офіцерів було обмаль свідомих українців, які б зголошувалися служити в українізованих частинах. Скоропадський клопотався про призначення до корпусу старших бойових офіцерів-українців на посади батальйонних і ротних командирів. “...На українізацію прибувають офіцери майже одні лише прапорщики, що являють собою, можливо, й непоганий офіцерський матеріал, вельми налаштований за національну ідею і, очевидно, з бажанням йти в бій, але геть невідготовлений. Рот і батальйонів, звичайно ж, я їм давати не можу,” – зазначав П. Скоропадський у доповіді командуванню [10, арк. 336зв.]. Наприкінці серпня понад 70 % офіцерів корпусу становили прапорщики, причому батальйонами командували штабс-капітани й капітани, а ротами – прапорщики і поручники. До того ж, більш як третина загальної кількості офіцерів 34-го корпусу була росіянами. За наказом П. Скоропадського у корпусі було створено офіцерську школу та значно розширено курси прапорщиків; діяли також унтер-офіцерські школи. Однак ці заходи не могли забезпечити корпус потрібною кількістю кваліфікованих, національно свідомих командних кадрів. Наприкінці серпня 1917 р. серед ротних командирів корпусу українці становили менше третини, а серед командирів батальйонів був лише один українець [11, арк. 631–632]. Командувач 7-ї армії В. Селівачов, оглянувши 24 серпня одну з дивізій 34-го корпусу, констатував: “Українізація йде повільно, прибуле комплектування дуже погано вишколене. Офіцери-українці майже виключно прапорщики. Старших чинів українців немає” [11, арк. 637].

За цих умов Скоропадському часто доводилося призначати або ж залишати на командних посадах офіцерів-росіян, більшість яких не могла щиро співчувати українській справі. Саме тому він неодноразово прохав дозволу на переведення до 34-го корпусу офіцерів-українців з діючої армії. Ставка ще 1 серпня дозволила здійснювати такі переведення, за умови заміни вибулих іншими офіцерами, – але це рішення незмінно саботувалося військовою владою [13, арк. 8зв.; 17, арк. 110]. Старші офіцери українці, яким вдавалося перевестися до корпусу, відразу ж призначалися на вищі командні посади. Так, генерал В. Клименко, уродженець Полтавщини, був призначений командиром 104-ї дивізії. Згодом його замінив на цій посаді виходець з Поділля генерал Я. Гандзюк (В. Клименко у жовтні очолив 153-тю дивізію). Начальником штабу 104-ї дивізії став українець, Генштабу підполковник М. Капустянський. Проте кількість офіцерів-українців в цілому залишалась явно недостатньою для заповнення штату.

Ситуацію ускладнювала й те, що більшість командирів-українців не мала розвиненої національної свідомості й відчувала себе передусім російськими офіцерами. “Не можна було сказати, що підібраний ним (Скоропадським. – М. К.) командний склад був з боку національного свідомий, радше навпаки, більшість була «малоросами» по «проісхожденію», або й цілком москалями...” – згадував член УГВК прапорщик В. Кедровський [9, с. 286]. Сам П. Скоропадський, хоча й вважав себе українцем, за своїми переконаннями був радше федералістом і вже зовсім не співчував ідеям української самостійності. “По-українськи майже ніхто з офіцерів, в тім і генерал Скоропадський і його начальник штабу, на нарадах не говорили. Правда, в розмовах з українцями ген. Скоропадський тільки тоді звертався до російської мови, коли не міг добре висловити думку по-українськи... – зазначав помічник командира 416-го Верхньодніпровського полку, підполковник Г. Порохівський. – Але більшість вищих офіцерів ставилася до української мови коли не вороже, то просто байдуже. Вони дивилися на своє перебування в українському корпусі як на тимчасове, тобто вірили, що одного дня й революція, й українізація зникнуть і знов все ввійде в старі норми...” [18, с. 40]

Та якщо Скоропадський у розмовах зі старшими офіцерами погоджувався, що Україна не може існувати як незалежна держава, то вояки-українці у своїй більшості були налаштовані значно радикальніше. Член армійського комітету фельдфебель Батурін під час візиту до корпусу був просто шокований, почувши від молодших офіцерів та вояків рішуче гасло незалежності України [5, арк. 22–24]. На цьому ґрунті в корпусі частішали випадки міжнаціональних конфліктів між офіцерами-неукраїнцями та рядовими вояками [19, с. 346; 10, арк. 337; 8, с. 71]. 1 вересня комітет 153-ї дивізії навіть ухвалив вимогу негайно видалити з дивізії всіх росіян – як офіцерів, так і вояків [5, арк. 25]. Доповідаючи керівництву про загострення в корпусі міжнаціональної ворожнечі, П. Скоропадський повідомляв: “Ця неприязнь має ґрунт головним чином тому, що... українцями є лише вояки і прапорщики, а все, що вище, вже неукраїнці. Таким чином, в останніх немає авторитету для керівництва в частинах” [10, арк. 337]. Отже, відсутність українського офіцерського складу серйозно перешкождала зміцненню боєздатності корпусу.

Осередками національного життя в 34-му корпусі поступово стали українські ради, створені замість прийнятих в російській армії після революції солдатських комітетів. Членами корпусної ради були молодші офіцери Кияниця, Селецький (представник УГВК), Біденко, Даниленко, Головинський, Різник, Ворона, о. Маринич та інші. Національні ради існували і в дивізіях. Як згадував В. Кедровський, “корпусна рада й дивізійні, здається, ставилися до

більшості старшин і почасти самого Скоропадського з певною резервою, тому в корпусі продував внутрішній холодок й не було потрібної спайки між всіма частинами корпусу. Була міцна формальна спайка, але не було в ній живої душі...” [9, с. 288]

На додаток до всього, корпус не мав добре налагодженого матеріального постачання. Не вистачало найнеобхіднішого – одягу, амуніції, зброї. Станом на 28 серпня некомплект рушниць у частинах досягав 7329 одиниць [11, арк. 634-635]. “Обіцяне спорядження надходило далеко не в тій кількості, яка очікувалась, – згадував П. Скоропадський. – Пам’ятаю, як важко було зі штанами: цілі батальйони розгулювали в дранті замість штанів, але дисципліна все ж підтримувалась, люди на заняття виходили веселими” [8, с. 73]. Всі прохання Скоропадського про матеріальне забезпечення частин залишалися безрезультатними. Фронтове інтендантство пояснювало наявні труднощі загальним браком військового майна.

У цих умовах переформування 34-го корпусу затягувалося. 28 серпня 1917 р. П. Скоропадський прохав командування фронту виділити ще кілька тижнів для завершення вишколу та українізації частин [11, арк. 634-635]. Однак А. Денікін, якого проблеми українізації хвилювали найменше, наказав негайно перевести 34-й корпус похідним порядком на Румунський фронт. Коли ж 30 серпня Скоропадський прибув до штабу фронту для особистої доповіді про скрутне становище корпусу, його прийняли з ледь прихованою ворожістю. “Марков лютував, але нічого не міг мені сказати, оскільки практично кожне моє розпорядження в питанні про українізацію спиралося на письмове чи телеграфне розпорядження вищого начальства,” – згадував П. Скоропадський [8, с. 72]. Командир корпусу запевнив Денікіна, що він далекий від ідей української самостійності і лише виконує покладене на нього доручення, якому сам не співчуває [16, с. 459]. Зрештою, головнокомандувач погодився скасувати наказ про відправку 34-го корпусу на Румунський фронт. Для завершення переформування частин Скоропадський отримав ще кілька тижнів. При цьому йому було наказано обмежити українізацію лише тими частинами, де її вже було розпочато, – тобто корпусна артилерія й технічні підрозділи українізації не підлягали (цей наказ було підтверджено Корніловим) [11, арк. 548; 5, арк. 3; 15, арк. 3; 10, арк. 300].

Питання про офіцерські кадри для корпусу залишалося відкритим. А. Корнілов дозволив неукраїнцям 34-го корпусу переводитися на службу до будь-якої іншої частини діючої армії (окрім військ віддаленого Кавказького фронту). 31 серпня А. Денікін дав дозвіл П. Скоропадському брати на службу офіцерів-українців з резерву Київського військового округу [10, арк. 270, 350, 356; 20, арк. 24]. Однак цього обмеженого людського ресурсу було вкрай недостатньо для задоволення потреби корпусу в кваліфікованих бойових офіцерах. Прагнучи остаточно з’ясувати справу, Скоропадський виїхав до Ставки Верховного головнокомандувача. Та коли 10 вересня він прибув до білоруського містечка Могилів, місця постою Ставки, там саме сталися події, яким судилося в черговий раз змінити хід російської революції. Верховний головнокомандувач, генерал А. Корнілов виступив проти Тимчасового уряду, намагаючись встановити в країні військову диктатуру. Віддані Корнілову війська вирушили на Петроград. П. Скоропадському, який у розпал подій з’явився до Ставки, похапцем пообіцяли задовольнити всі його прохання [8, с. 76]. Та зрозумівши, що будь-які практичні розпорядження у цій справі можливі лише після завершення державного перевороту, Скоропадський був змушений ні з чим повертатися до Меджибожу.

Провал корніловського виступу призвів до чергових змін у вищому державному та військовому керівництві Росії. Прем’єр-міністр Тимчасового уряду Керенський перебрав на себе обов’язки Верховного головнокомандувача російської армії. Генерала Денікіна, який відкрито співчував виступу Корнілова, було звільнено з посади головнокомандувача Південно-Західного фронту і замінено генералом М. Володченком, що був схильний зважати на думку революційних військових організацій. Поглибленню українізації сприяло й те, що А. Керенський, здійснюючи керівництво російською армією лише номінально, призначив начальником свого штабу генерала Н. Духоніна. Останній не заперечував проти українізації тих дивізій Південно-Західного фронту, які було призначено для цього ще влітку 1917 р.

34-й корпус мав завершити переформування й вирушити на позиції на початку жовтня 1917 р.

Проте вже в середині вересня стало зрозумілим, що корпус не зможе завершити українізацію у визначений термін. “Офіцерів мені не надсилали, спорядження також, а найголовніше, зовсім не думали про те, як бути з усіма офіцерами і вояками великоросами, становище яких, незважаючи на всі мої зусилля, стало все важче і важче,” – згадував П. Скоропадський [8, с. 79]. Дошкульно відчувався некомплект особового складу. Так, станом на 11 вересня у дивізіях 34-го корпусу не вистачало до штату 90 офіцерів й 5172 вояків [15, арк. 3зв.; 10, арк. 323]. Між тим, у корпусі залишалася доволі значна кількість росіян. На 22 вересня в дивізіях числилося 218 офіцерів та 4555 вояків-неукраїнців (усього корпус налічував у цей час 800 офіцерів і 30 363 вояків) [5, арк. 27-28]. Серед старшого офіцерського складу продовжували переважати росіяни, що породжувало небажані ексцеси. Тимчасовий командир 153-ї дивізії полковник В. Крамаренко доповідав командуванню, що частини перебувають не в найліпшому стані, оскільки вояцька маса дистанціюється від офіцерів. 27 вересня генерал

для інспекції при штабі фронту С. Шейдеман доповідав про результати відвідин 34-го корпусу: “[В] 34 корпусі здійснено велику роботу з підготовки людей. Головна перешкода – відсутність офіцерів від підпоручника і вище до командирів полків включно. Список охочих перевестися до 34 корпусу є [в] штабі фронту. Необхідно перевести їх негайно розпорядженням вищого начальства. Відношення між начальниками не здійснено, оскільки більшість найближчих начальників офіцерів не відпускає. Без офіцерів при командирах полків-неукраїнцях, яким висловлена недовіра, корпус небоєздатний. Вивести через сім днів корпус, очевидно, вдасться, але до прибуття офіцерів відповідальну ділянку корпус зайняти не може, а лише пасивну” [21, арк. 38].

На початку жовтня 1917 р. для повного заміщення українцями командирських посад в корпусі не вистачало 4 командирів полків, 7 їхніх помічників, 15 батальйонних командирів, 28 командирів рот, 10 начальників команд. 1 жовтня 1917 р. П. Скоропадський повідомляв командування, що переведення до корпусу офіцерів-українців відбувається дуже повільно – зі 100 офіцерів, які подали відповідні прохання, було переведено лише 16 [21, арк. 45; 10, арк. 411]. Головнокомандувач М. Володченко розпорядився пришвидшити цей процес, дозволивши залишити 34-й корпус у запіллі до остаточного завершення його переформування. Завдяки тому, а також зусиллям Скоропадського, який невтомно клопотався у штабі фронту щодо переведення до корпусу старших офіцерів, до кінця жовтня більшість полкових командирів було замінено на українців [21, арк. 60–66, 197, 206; 5, арк. 157]. Завдяки сприянню головнокомандувача вдалося деякою мірою налагодити й матеріальне постачання корпусу.

Оскільки 153-тя дивізія підлягала розформуванню за виявлених у липневі дні непослух наказам, до складу 34-го корпусу передбачалося включити інше військове з’єднання. У зв’язку з цим П. Скоропадський прохав повернути до корпусу його “корінну” 56-ту дивізію. Духонін з цим погодився, і 24 вересня зі Ставки до штабу фронту надійшло відповідне розпорядження. Однак звістка про українізацію викликала хвилювання серед офіцерів і вояків 56-ї дивізії. 2 жовтня об’єднані збори дивізійного і полкових комітетів ухвалили протест проти українізації дивізії з огляду на її неукраїнський склад і давні військові традиції. Протест підтримав і заступник фронтового комісара Костичин. Зрештою, в середині жовтня у Ставці ухвалили рішення не українізувати 56-ту дивізію, а залишити 34-й корпус у складі наявних 104-ї й 153-ї дивізій [15, арк. 4 – 4об., 10, 15, 20; 22, арк. 4, 19]. Деякий час розглядалася навіть можливість включення до його складу 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького, сформованого у Києві за дозволом Тимчасового уряду [23, арк. 32; 24, арк. 316].

Українізація 34-го корпусу звично затягувалася через брак офіцерських кадрів. Згідно із розпорядженням зі штабу фронту, корпус мав до середини листопада 1917 р. завершити своє формування. Неукраїнці поступово залишали його лави: на 27 жовтня їх кількість у дивізіях становила лише 37 офіцерів й 903 вояки (при цьому до повного укомплектування частин не вистачало 86 офіцерів й 4719 вояків) [5, арк. 158]. Замінити старших офіцерів, що переводилися до російських частин, було ніким – особливо на рівні батальйонних та ротних командирів. “Результат постійних відмов у переведенні старших офіцерів той, що до цього часу корпус не може ще стати цілковито боєздатним, а відсутність офіцерів веде до дезорганізації та розгромів,” – доповідав П. Скоропадський командуванню [25, арк. 165].

Підбиваючи попередні підсумки українізації 34-го корпусу, 10 листопада П. Скоропадський телеграфував до штабу Південно-Західного фронту: “Корпус зосередився в Меджибізькому таборі до 1 серпня (14 серпня за новим стилем – М. К.). Упродовж цього часу полки були без справжніх командирів, з числа яких посада одного з них навіть до цього часу ще не заміщена, офіцерів і зараз майже немає, оскільки не може вважати за таких прапорщиків, які не були в боях, бойових унтер-офіцерів також немає, а рядові вояки, як і решта складу, весь час змінюються: неукраїнці йдуть, а українці прибувають на їхнє місце. Для вишколу корпусу командним складом зроблено все: для офіцерів організовані повторні курси, для унтер-офіцерів школи при дивізіях, для підготовки до унтер-офіцерського звання навчальні команди при полках, крім того, є команди спеціалістів. Для підготовки частин загалом було обладнано стрільбища для занять з атаки й оборони зміцнених позицій відповідні містечка для кожної дивізії заняття в полі увесь час конструювалися і керувалися мною, начальниками дивізій, начальником штабу корпусу і на штадивами і загалом я з впевненістю доповідаю, що 34 корпус за своїм вишколом не гірше будь-якого іншого корпусу” [5, арк. 113].

7 листопада у Петрограді стався державний переворот: Тимчасовий уряд було повалено більшовиками. До влади в Росії прийшли сили, налаштовані на насильницьке вирішення соціальних конфліктів і розпалювання в країні громадянської війни. Це неминуче означало втягнення України до виру збройної боротьби, що спалахнула в Росії після більшовицького перевороту. Вже невдовзі більшовики оголосили Українську Центральну Раду “буржуазною”, що призвело до збройного українсько-російського конфлікту. 34-й корпус став головною військовою силою, яку українське командування могло протиставити збільшовиченим військам Південно-Західного фронту. Реорганізація корпусу ще не завершилася, коли його частини були змушені взяти участь у бойових діях проти більшовиків...

Таким чином, до листопада 1917 р. українізацію частин 34-го корпусу не було завершено в повному обсязі. У лавах корпусу, який згодом одержав назву 1-го Українського, залишалася певна кількість вояків-неукраїнців. Та головне, в частинах спостерігалася величезний брак національно свідомих офіцерських кадрів. Наявність російського командного складу, багато представників якого зовсім не співчували українізації, об'єктивно була на заваді успішній реорганізації корпусу. Некомплект частин і недостатнє забезпечення військовим майном також не сприяли його боєздатності. Як наслідок – на час завершення мирного етапу російської революції 34-й корпус так і не вдалося перетворити у згуртоване національним духом військове з'єднання, що фатально позначилося на його долі в дні першої українсько-російської війни.

Література

1. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. — 1024 с.
2. Ковальчук М. Українізація на Південно-Західному фронті російської армії (травень–листопад 1917 р.) / М. Ковальчук // Військово-історичний альманах. — 2007. — Ч. 2 (15). — С. 45–86.
3. Російський державний військово-історичний архів (РДВІА), ф. 2067, оп. 2, спр. 445.
4. РДВІА, ф. 2083, оп. 1, спр. 3.
5. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 2986.
6. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 5881, оп. 2, спр. 220.
7. ДАРФ, ф. 5881, оп. 1, спр. 583.
8. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. — К.: Філадельфія, 1995. — 495 с.
9. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського Військового Генерального Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради / В. Кедровський. — Вінніпег: Тризуб, 1967. — 526 с.
10. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 3803.
11. РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 446.
12. РДВІА, ф. 2083, оп. 1, спр. 1.
13. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 2989.
14. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 61.
15. РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 2988.
16. Деникин А. Очерки русской смуты. — Т. 1. Крушение власти и армии / А. Деникин. — Москва: Айрис-Пресс, 2005. — 592 с.
17. РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 449.
18. Порохівський Г. Спогади про 1-й Український корпус / Г. Порохівський // Календар "Дніпро". — 1934. — С. 77–94.
19. Революционное движение в русской армии. 27 февраля – 24 октября 1917 года. Сборник документов. — Москва: Наука, 1968. — 621 с.
20. РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 447.
21. РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 291.
22. РДВІА, ф. 2083, оп. 1, спр. 6.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф. 4592, оп. 1, спр. 2.
24. ЦДАВО України, ф. 4081, оп. 1, спр. 2.
25. РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 291.

On the base of the archival documents and memoirs of contemporaries author investigates the process of ukrainizaciya of 34th army corps on the South-Western front of Russian army, reconstructs of main stags and peculiarities of transformation corps to the Ukrainian military formation, role of corps commander general P. Skoropadsky in the realization of ukrainizaciya.
Key words: *Ukrainian revolution, Pavlo Skoropadsky, Ukrainian Armed Forces.*